

CONTRIBUȚII ALE ȘCOLII ARDELENE LA CONCEPTUALIZAREA TIPURILOR DE DISCURS – DISCURSUL POLEMIC

Lector univ. dr. Ana ENE

Universitatea „Transilvania”, Brașov

Abstract

Lucrarea investighează la nivelul funcționării retorice câteva aspecte legate de contribuția hotărâtoare a Școlii Ardelene la modernizarea culturii române în special prin conceptualizarea, pe coordonate ferme, a tipurilor de discurs și prin diferențierea stilurilor funcționale, în lipsa cărora nu se poate vorbi de integrarea în circuitul mării culturi (europene și universale). Partea aplicativă a lucrării se concentrează pe o operă reprezentativă pentru direcția menționată, **Procanonul** lui Petru Maior. Metodologia implicată este cea general retorică, aceasta reclamând concursul mai multor tipuri de analiză din diverse domenii (pragmastilistică, teoria argumentației etc.).

1. Preliminarii – stileme cultural-ideologice în discursul nonliterar

Impresionanta bibliografie privitoare la Școala Ardeleană îi investighează contribuția culturală din varii perspective și cu indubitabil folos pentru limpezirea coordonatelor pe care s-a așezat și dezvoltat cultura română modernă. Convinsă de importanța înțelegerii fenomenului Școala Ardeleană – căci este un fenomen și nu o simplă grupare intelectuală cu acțiune limitată, consemnabilă istoriografic – am evidențiat această moștenire culturală dintr-o perspectivă nouă, anume la nivelul funcționării retorice a discursului: pe larg – în *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs – o perspectivă comparatistă*¹ și pe scurt, prin câteva aspecte – în cele ce urmează.

Analiza corpusului de texte nonliterare² produse de Școala Ardeleană, realizată detaliat în volumul menționat, a decelat câteva stileme cultural-ideologice de forță, parte din ele înfățișate și mai jos, evident, în varianta mult restrânsă a unei analize generale, aplicată pe un singur text (dată fiind natura lucrării de față), text pe care l-am considerat reprezentativ pentru tipul de discurs anunțat în titlu – discursul polemic – și, totodată, pentru conceptualizarea tipurilor de discurs.

2. Discursul polemic

Rațiunea selectării categoriei discursului polemic este ușor previzibilă: în foarte multe discursuri ale Școlii Ardelene se poate depista și o coordonată retorică ce ține de *tipul discursiv polemic*. Evident, de la autor la autor, în funcție de împrejurări, *stilul* polemic diferă,

¹ Op. cit.

² Evident, în accepția modernă a cuplului terminologic *literar/nonliterar*, nu în aceea dată termenului *literatură* în epoca în discuție.

dar este detectabil. Și este normal să fie așa într-un context marcat ideologic. Polemicile cărturarilor Școlii Ardelene cu diverși autori ai vremii, istorici în primul rând – fie aserviți Curții imperiale, fie apărând interesele „națiunilor politice”, fie, mult mai rar, apărându-și convingerile izvorâte din autentică cercetare științifică¹ – nu puteau să fie purtate pe un ton prea elegant. Lipsa luării de poziție nici ea nu putea fi luată în calcul, căci situația politică a românilor nu o permitea. Scrierile corifeilor ardeleni, că sunt sau nu declarat polemice (tip *Animadversiones*), oferă o paletă largă de procedee ale desfășurării nervului polemic. Petru Maior se detașează ca autor familiarizat cu artificiile genului, lăsându-i în urmă pe S. Micu și Gh. Șincai, la fel de indignați de „intervenițiile” îndeosebi la scrierile lor istorice și filologice, dar cu un condei mai puțin ascutit în răspunsuri. Un redevabil polemist este și I. Budai-Deleanu, „cel mai autorizat învățat român, prin vasta sa cultură și geniul înnăscut și prin atașamentul față de cauzele legitime, adversar al regimurilor despotice”². B.-D. este însă mai puțin activ în această zonă discursivă din punct de vedere cantitativ, mai ales că scrierile sale au fost în mare parte publicate târziu. Pe Maior, spirit înrudit cu marele său prieten Budai-Deleanu, se poate spune că l-a ajutat mult și natura, portretul realizat de D. Popovici fiind just: spirit critic, ironic până la batjocura fără milă, inteligență foarte fină. Aș adăuga o diplomație vădită în știința de a cultiva anumite relații și de a folosi oportunitățile, aspect care se poate observa, de pildă, în măiestria cu care dă frâu invectivei sau o domolește. Am ales așadar aici, ca fiind reprezentativ, un text de tinerețe al lui Petru Maior, *Procanonul*.

Petru Maior, se impune ca una din figurile reprezentative ale Școlii Ardelene prin multitudinea și importanța preocupărilor sale, căci „integrată total generației *Supplex*-ului, care rezumă în însuși spiritul său enciclopedismul veacului luminilor, dar în mai mare măsură vremea unei îndârjite lupte naționale, *personalitatea lui Petru Maior ia forma interioară a acestei generații, opera sa fiind expresia pe cât de tipică, pe atât de originală a modului specific de manifestare umană, ideologică și estetică a luminismului transilvănean*”³ (subl. n). Spre deosebire de Gh. Șincai și I. B.-Deleanu, Maior a reușit, în ciuda condițiilor vitrege ale epocii, să-și finalizeze strădaniile prin tipărirea aproape integrală a scrierilor sale, ceea ce a avut, desigur, un impact imediat în conștiința publică românească și nu numai. Cum toate lucrările corifeilor Școlii Ardelene, indiferent de natura lor (filologică, istorică, juridică, teologică etc.), vizau nu doar efecte de durată, ci mai ales scopuri imediate (emanciparea națională și, implicit, recunoașterea drepturilor românilor din Transilvania de către curtea imperială de la Viena), publicarea și difuzarea cât mai largă a acestor lucrări era imperioasă

¹ Vezi cazul lui Engel care nu împărtășea ideile istoricilor ardeleni, dar nici pe acelea exclusiviste ale defăimătorilor neamului românesc, precum Sulzer sau Eder.

² F. Fugariu, *Școala Ardeleană*, op. cit., vol. I, p. 154.

³ Maria Protase, în *Prefață la Petru Maior. Scrieri*, op. cit., p. V.

pentru circulația ideilor-teze ale luminismului transilvănean. Dacă operele unei personalități proeminente ca Dimitrie Cantemir circulau în cercuri intelectuale restrânse, altele fiind condițiile și motivațiile elaborării acestora, cărturarii transilvăneni nu-și puteau permite acest lucru.

3. *Procanonul* – geneză și reprezentativitate

În vasta sa operă, Petru Maior exploatează neobosit *valențele cinetice*¹ ale acelorași teze. *Procanonul*, scriere de tinerețe (1783), nu a avut un impact imediat în epocă, nu se înscrie alături de celelalte², căci soarta ei a fost asemănătoare cu cea a *Țiganiadei* lui I. B.-Deleanu³. Deși subiectul *Procanonului* este *teologic*, substratul *politic* este evident. Modul cum se conturează acest substrat constituie un nou motiv pentru care textul este relevant pentru analiza de față. Discursul supraordonator este *polemic*, deși se pot detecta și mărci ale altor tipuri (juridico-teologic, politic, de popularizare, etico-pedagogic). Acest text este reprezentativ pentru întreaga operă viitoare, publicată în timpul vieții sau postum. Într-o mai mare sau mai mică măsură, se regăsesc în toate celelalte texte ale sale: *tonul polemic*⁴ (atenuat în funcție de scopul urmărit și de destinația lucrării), *intransigența și consecvența ideilor*, întotdeauna dublate de o *argumentație adecvată, raportarea critică și spiritul analitic*⁵ și, nu în ultimul rând, o anume *artă a limbajului* (care, fără a ajunge la măiestria expresivității lui I. Budai-Deleanu, este incontestabilă și permanent în slujba persuasiunii).

Și, în aceeași idee a *reprezentativității*, se poate vedea în personalitatea lui Petru Maior un „avatar” al unei alte mari personalități – episcopul Ioan Inochentie Micu. Exilatul vlădică al românilor din Transilvania a fost un reper de luptă politică deschisă pentru toți marii intelectuali ai Școlii Ardelene, însă Maior este singurul ce pare a repeta, evident, în linii generale, traiectoria celui care, „deși format în cultura iezuită, nu va fi o unealtă a acestei

¹ Maria Protase, în *Petru Maior*, op. cit., p. 183.

² *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), de exemplu, a intrat imediat în atenția cercurilor științifice europene, stârnind un real interes. Reputatul slavist slovac Jernej Bartolomei Kopitar, cenzor al cărților grecești, slavonești și românești care apăreau la Viena, onorează *Istoria...* cu o recenzie (1813), recenzie ce a generat răspunsul polemic al lui Petru Maior.

³ *Procanonul* a văzut lumina tiparului târziu, după moartea autorului (14 februarie 1821), de-abia în 1894, prin grija lui C. Erbiceanu (în *Biserica Ortodoxă Română*, tom. XVIII, extras în același an și în volum, cu titlul *PROCANONUL lui PETRU MAIOR. După manuscrisul autograf existent în Academia Română. Transcris și publicat de C. Erbiceanu, profesor. București. Tipografia „Cărților Bisericești”...*), care însoțește ediția cu o „Introducere în *Procanonul* eruditului teolog și mare român Petru Maior, operă necunoscută până acum, și pe care o publicăm spre onoarea neamului și neuitarea numelui autorului”.

⁴ *Istoria pentru începutul românilor...* este din nou prilej de ilustrare, dar și *Istoria bisericeii românilor...* (1813), *Protopopadichia...* (scrisă în 1795, publicată parțial postum între 1865 și 1866; mari părți din lucrare au fost inserate însă în *Istoria bisericeii...*), întreaga omiletică și, să nu uităm, texte declarate polemice, cum ar fi *Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia* (1814, textul apare anonim, dar aparține cu siguranță lui Petru Maior și este primul răspuns polemic dat lui J. B. Kopitar, v. și M. Protase, op. cit., p. 373).

⁵ Calități vădite mai ales în lucrările de istoriografie; Petru Maior este, poate, primul istoriograf care nu scapă nici un moment din vederea de ansamblu prezentul, nu doar prin simple lamentații ca la un Miron Costin care nota, oarecum subiectiv, vicisitudinile contemporaneității ce așezau oamenii „sub vremi”.

Companii”¹, ci, dimpotrivă, va duce „o luptă îndelungată, cu o înverșunare asemănătoare aceleia a janseniștilor contemporani din însuși sânul catolicismului”², pentru drepturile legitime ale neamului românesc din Transilvania.

Lecturilor din luminiștii italieni³ și din enciclopediștii francezi, care au alimentat și motivat fronda antipapală a tânărului Maior, înverșunat critic al ipocriziei înalților prelați, li se adaugă altele (Claude Fleury, reprezentant al istoriografiei savante franceze care anunțase raționalismul secolului al XVIII-lea, sau operele lui J. Chr. Wolff, exponentul respectat în întreaga Europă al filozofiei Aufklärung-ului ș.a.). Audierea cursurilor unor profesori de talia lui K. A. M. Martini (drept natural), Van der Haydn (dreptul universal „al ginților”), Pehem (dreptul canonic), Joseph von Sonnenfels (titularul cursului de „științe politice” și de „știința statului” de la Facultatea de filozofie a Universității din Viena), ca și influența benefică a lui Samuil Micu⁴, cel care i-a înlesnit intrarea în cercurile intelectuale vieneze și accesul în bibliotecile occidentale, completează matricea intelectuală a autorului *Procanonului*.

Întors în țară, în 1880, se va instala la Mănăstirea „Sfânta Treime” din Blaj și va fi numit profesor la „Scholae altiores”. Că structura sa spirituală se afla în dezacord cu dogma impusă de Roma, dezacord acutizat de experiența popasului la Viena, este un fapt evident. După obținerea acceptului de a fi hirotonisit la Blaj (și nu la Roma), încearcă sistematic să amâne primirea ordurilor sacre: ipodiaconatul, diaconatul și preoția. Petru Maior trece printr-o perioadă de intense frământări, expresie a luptei dintre calculele legate de sensul și însemnătatea Unirii de la 1700, văzută ca rampă a rezolvării intereselor naționale, și tentația de a părăsi nu numai călugăria, ci chiar clerul. Apogeul l-a constituit, desigur, neputința și dezamăgirea profund frustrante pe care le-a resimțit la abdicarea din scaunul episcopal a binefăcătorului său Gr. Maior⁵. Așadar, 1783, anul scrierii *Procanonului*, este expresia unui moment de criză spirituală ale cărei amprente vor marca întreaga activitate a marelui om și intelectual care a fost Petru Maior.

3. 1. Retorica ideilor *Procanonului* – tipuri de argumentație

Procanonul ni s-a păstrat în manuscris incomplet⁶ – după părerea editorului Erbiceanu, textul ar fi fost complet și ori s-a pierdut, ori a fost distrus intenționat. Lucrarea rămasă este

¹ Francisc Pall, în op. cit., p. 6.

² *Ibidem*

³ Pietro Gianonne, L. Panzini, Cezare Beccaria, Ludovic Antoniu Muratori ș. a.

⁴ Pe atunci, director de studii la Colegiul „Sfânta Barbara”.

⁵ Pentru detalii, vezi A. Ene, *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs...*, op. cit., p. 166-167.

⁶ Manuscrisul menționat în CMR (Catalogul Manuscriselor Românești), No. 565, tomul II, numerele 301 –728. Întocmit de Ioan Bianu și R. Caracaș. Ediția Academiei Române, București... 1913: În – 4° – pagini 172, cu numerotație veche, chirilică. Secolul XVIII (1783). Dăruit de D. A. Sturdza, la 3 martie 1893. Mai înainte a fost în posesia lui D. Constantinescu din Bondarici. Scris cu slove chirilice, de mâna lui Petru Maior. Legătură nouă, pe statele căreia e întipărit: „Petru Maior, manuscr. 1783. D. Constantinescu”.

împărțită pe *titluri*, acestea fiind divizate la rândul lor în *capitole*. Titlul complet al lucrării se constituie într-un *exordiu general* care anunță *topicul* (tema globală a discursului) și *destinatarul special* (românii, în spiritul evident al „luminării maselor”):

PROCANON, ce cuprinde în sine cele ce sunt de lipsă spre înțelesul cel deplin și desăvârșit al canonilor și a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu seamă a românilor, alcătuit și întocmit de PETRU MAIOR.

Anul de la HRISTOS 1783

La acest exordiu general se adaugă alte *exordii*, la fel de concise, titlurile capitolelor: CAP 1 – *De icoana sau cunoștința împărțirii*, CAP 7 – *Să răsipesc cele ce împotriva aceștii învățături aruncă italianii* ș.a.m.d. Această manieră de indicare abruptă a materiei este în consonanță cu *tonul polemic supraordonator*, caracterizat de *adresarea directă*, foarte aproape de *stilul oral*, *vioi*, *spontan*, ce nu suferă introduceri prea docte, creând auditoriului *iluzia unui dialog*. Intuiția retorică a autorului este remarcabilă, căci, prin acest stil de atragere a destinatarului în dialog fictiv sau în calitate de „participant” la dezbateri, are cele mai mari șanse de a-și transfera opinia-teză în conștiința receptorului. Și acest aspect face din *Procanon* „una din cele mai semnificative scrieri polemice și militante”¹ ale Școlii Ardelene. Mai mult decât atât, dialogul fictiv menționat este semn al unui „*contract*” *didactic* încheiat cu receptorul, formele acestui contract aparținând unei strategii didactice de tip „*molle*”, destinatarul fiind *difuz*².

Armătura ideatică a lucrării se circumscrie, grație problematicii abordate, largului context iluminist european al secolului al XVIII-lea, anticlerical prin definiție, însă respiră o profundă originalitate prin soluțiile pe care le oferă. S-a observat deja că acest *tratat despre canoane*, memorabil prin verva și patosul pledoariei, are ca suport o „*țesătură de drept canonic și natural*”, în care dreptul canonic se întemeiază pe cel natural și nu invers, prin interpretarea rațională a tradiției ecleziastice³. Însă grila de lectură cea mai adecvată s-a dovedit a fi cea „*politică*”, fapt demonstrat de Lucian Blaga încă din 1966⁴, căci, într-adevăr, este greu să se facă abstracție de obiectivele politice aflate în spatele eșafodajului teologic. Formulările teologice, pentru ale căror subtilități Maior dovedește reale aptitudini, reprezintă – mai degrabă – un pretext al aspectului ideologic. Tipul de argumentare este și el menit să susțină aceste afirmații. Demontarea mecanismelor argumentative ale primului capitol (*De icoana sau cunoștința împărțirii*) de sub *Titlu I (Despre împărțirea besericii)* scoate la iveală *rigoarea*

¹ M. Protase, în *Petru Maior*, op. cit., p. 79.

² Pentru detalii, vezi A. Ene, *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs...*, op. cit., partea I, cap. I, subcap. 3.

³ D. Popovici, în *La littérature à l'époque des Lumières*, p. 105.

⁴ În *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, op. cit.

în argumentație, dublată de fermitatea ideilor și concizia expunerii, grija pentru înlăturarea riscului¹ necooperării²:

Precum în toată soțietatea și obștea cea bine așăzată și întocmită, den fire cunoaștem a fi ceva putere de a porunci sau împărățire, așa și besericii creștinilor, a fi dată de Domnul Hs. carele iaste începătoriul aceștii ceată duhovnicească, împărățire și putere îndestulată spre povățuirea turmei lui cei cuvântătoare, pravoslavnici creștini, și eu a adeveri voiu merge. Însă, ca acest adevăr și mai deplin să-l înțălegem și mai cu mare energhie să-l putem arăta, să cuvine mai nainte peste toate să cercăm ce iaste împărățirea și câte sunt de lipsă ca oarece putere, cu adevăr să se poată numi împărățire. În carea răschirare de tălcuitorii legilor firii nu ne vom depărta. Învăța dară aceștea că împărățirea iaste o putere de a hotărî lucrurile supușilor, după volnicie, adecă de a face ca supușii unele lucrări să le pună, iar altele să le lase și de a-i îndrepta spre acelaș sfârșit carele, de va fi vremelnic, împărățirea încă iaste vremelnică sau mirenească, dar de va fi sfârșitul acela duhovnicesc, împărățirea încă duhovnicească să va chiuma. Dintru aceste a culeg aceiași tălcuitorii că cela ce are împărățire, are: a) putere de a pune legi; b) are împreună și putere de a pedepsi pre călcătorii de lege; și aceste doao a fi așa de lipite de împărățire, cât lipsind vreuna dintru dânsule, de tot va să piace și împărățirea; dar, fiind aceste laolaltă împreunate, întregă și stătătoare să înțălege împărățirea. Dovedirea acestora, adecă cumcă aceste doao puteri din carele să naște împărățirea sunt în beserica creștinească, în doao capete ce în șir urmează, o vom cuprinde...³

Se intrară abrupt în materia discursului (etapa pregătirii punerii în temă, specifică exordiilor clasice, lipsește) prin inferarea tezei cu ajutorul unui silogism entimemic⁴:

P < (precum) în toată soțietatea și obștea cea bine așăzată și întocmită, den fire cunoaștem a fi ceva putere de a porunci sau împărățire >

P' < românii din Transilvania, pravoslavnici creștini, se constituie și ei într-o comunitate care recunoaște a fi ceva putere de a porunci sau împărățire >

T [(așa și) besericii creștinilor, (a fi dată de Domnul Hs. carele iaste începătoriul aceștii ceată duhovnicească), împărățire și putere îndestulată spre povățuirea turmei lui cei cuvântătoare, pravoslavnici creștini, și eu a adeveri voiu merge] (unde P – premisa majoră, P' – premisa minoră evitată, T – opinia-teză)

Argumentarea este de tip *ad iudicium*: ține de simțul comun să se admită drept condiție esențială a viabilității oricărei comunități recunoașterea unei puteri, a unui cod de reglementări care să-i facă posibilă existența armonioasă. În virtutea condiției de libertate dirijată (în sensul respectării libertății celui alt), sintagma *societate anarhică* este un pleonasm. Pentru comunitatea românilor, *pravoslavnici creștini*, este indicată cu fermitate –

¹ Noțiunea de *risc argumentativ* apare la H. W. Johnstone (în: *Philosophy and argument*, 1959; cap. *Some Reflection on Argumentation* din *La théorie de l'argumentation*, 1958; *The Problem of the Self*, 1970; și art. cit.). *Riscul* este legat de ceea ce numește Johnstone *philosophical disagreement*, adică dezacordul sau controversa.

² Calități ce pot fi regăsite și în *Supplex* (vezi analiza memoriului în A. Ene, *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs...*, op. cit., p. 130 și urm.). De altfel, e de bănuț că meritul aspectului retoric rafinat – atât tasologic, cât și tropologic – al *Supplex*-ului îi revine în mult mai mare măsură lui Maior decât lui Ioan Piuariu-Molnar care a dat, ce este drept, prima *Retorică* în limba română (Buda, 1798), dar aceasta este o traducere nu tocmai bună și nici nu se constituie în certificatul de retorician, aplicativ vorbind, al medicului oculist Molnar (vezi și comentariul în acest sens al lui Florea Fugariu, în ediția critică *Școala Ardeleană*, op. cit., p. 325 – *infra*).

³ În *Școala Ardeleană* (antologie critică), op. cit., p. 55 – 56.

⁴ Ca și în cazul exordiului *Supplex*-ului.

ca unică putere – „legea ortodoxă”, cu *începătoriu Domnul Hs.*, pe care Petru Maior o va apăra toată viața. Autorul își pregătește astfel terenul argumentației propriu-zise ce se constituie într-un atac la adresa pretențiilor catolicismului și a presupusei infailibilități a papei. Sigur că, odată recunoscută Unirea din 1700, consfințită prin cele două Diplome leopoldine, românii uniți din Transilvania își vor respecta obligațiile ce le revin, dar în perimetrul unei libertăți confesionale care să le permită perpetuarea tradiției religioase strămoșești. Atacul polemic vizează nu numai imixtiunile Romei în treburile episcopatului român din Transilvania, ci, implicit, și unele dintre deciziile împăratului austriac, cum ar fi decretul din 20 august 1782, prin care se anula trecerile de la greco-catolicism la ortodoxism. Însă, dintre două rele, Petru Maior se vede nevoit să aleagă autoritatea imperială, mai ales că adera sincer la politica iozefinistă în liniile ei generale, marcată de ideologia „luminilor”.

Dacă mai târziu, când avântul tinereții lasă loc unor calcule dictate de context, Petru Maior nu va relua cu aceeași forță ideea răsturnării raportului unilateral impus de curtea vieneză, anume susținerea întoarcerii catolicilor în sânul bisericii adevărate, aceea a Răsăritului, în *Procanon*, această idee reprezintă soluția originală, dar nu și surprinzătoare a problemelor dezbătute¹. Din nou trebuie subliniată *acuratețea raționamentelor* lui Maior și *adecvarea lor la teza* avansată: dacă orice comunitate recunoaște o putere, ea o va respecta cu mai multă sânguință în măsura în care îi cunoaște *temeiurile*, deci trebuie arătat „câte sunt de lipsă ca oarece putere, cu adevăr să se poată numi împărăție”. În funcție de scopul urmărit și de finalitatea acestuia, Maior distinge: *împărăția vremelnică (mirenească)*, al cărei scop și finalitate este de a asigura fericirea lumească a supușilor, și *împărăția duhovnicească (besericească)*, al cărei scop este identic cu al celei dintâi, cu deosebirea că este vorba despre fericirea spirituală, finalitatea ei fiind îndrumarea supușilor către mântuire. Ambele *împărății* au: putere „de a pune legi” (legislativă) și putere „de a pedepsi pre călcătorii de lege” (executivă). Lucrarea acestora este necesar să se facă *împreună*. *Opinia-teză* este anunțată în prima frază: *îndreptățirile legislativă și executivă îi sunt recunoscute bisericii creștine și nu celei catolice*. Iar arealul ei de funcționare – viața spirituală – este delimitat precis, în linia luministă a afirmării raționale a spiritului laic. Afirmăția este reiterată și argumentată în capitolele următoare (cap. 2-6), cu vigoare nezdruccinată, prin respingerea sistematică a pretențiilor de absolutism religios ale bisericii de la Roma și ale papei. Așa-zisa justificare dogmatică a hegemoniei Vaticanului este ridiculizată susținut până la sfârșit cu mijloace demonstrând remarcabila pregătire în drept canonic a autorului. Tonul polemic capătă pe

¹ Avem în vedere aici condiția specifică a românilor din Transilvania, ca și comunitatea de opinii (cu nuanțările de rigoare) în această direcție a tuturor cărturarilor ardeleni. În lumina acestei *atitudini proortodoxe*, orice concesie făcută catolicismului era înțeleasă ca prejudiciu adus cauzei naționale.

alocuri accente pamfletare prin denunțarea promiscuității ce caracteriza cercurile înalților prelați catolici (experiența de la Roma era proaspătă), ascunsă în spatele unei dogme care nu era fără fisuri.

Încheind acest nivel de analiză, iată pe scurt alte câteva aspecte ale geniului retoric de care dă dovadă Maior. *Sursele argumentative* ale autorului sunt *infallibile*, având în vedere tema, subiectul, adversarul și destinatarul special: *Sfânta Scriptură*, tradiția patristică (scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii: Sf. Pavel, Ioan Gură de Aur, Sfântul Chyprian, Toma d’Aquino, Vasile cel Mare etc.), canoanele stabilite de conciliile ecumenice ale primelor secole de creștinism și, în mod deosebit, scrierile Sf. Augustin, la al cărui principiu, *unitatea în diversitate* sau *unitatea în multiplicitate*, aderă cu entuziasm intelectual. Nu pregetă, pe tot parcursul *Procanonului*, a sublinia că misiunea soborului nu este aceea de a decreta noi dogme, ci de a încerca soluționarea problemelor pentru care a fost convocat (de împărați, nu de papă!) cu ajutorul dogmei deja existente¹. De Sf. Augustin îl leagă și îl desparte, prin finalitate, în același timp un același aspect: ambii apelează la subtilitățile retoricii pentru a-și susține tezele. Retorica îmbracă din nou la Maior haina de *ancilla theologiae* (așa cum fusese deja pentru filozofie, înainte de autonomizarea ei ca disciplină în antichitate). Dacă Sf. Augustin caută în retorică un expedient teologic unilateral, de nouă și nedogmatică justificare a credinței creștine, la Petru Maior, retorica – în complementaritatea ei funcțională, argumentativă și persuasiv-tropologică – are un rol mai nuanțat. Autorul *Procanonului* exploatează ingenios acest filon cu scopul evident de a demonstra ascendența „legii ortodoxe” asupra dogmei impuse de Vatican. *Refutația*, extinsă pe mai multe capitole, a „argumentului” întemeierii bisericii pe singularitatea, văzută doctrinar, a Sfântului Petru (esența argumentului de care se prevalau catolicii fiind supranumele de *Chifa* – „piatră”, în ebraică) este o adevărată bijuterie a discursului polemic, la ale cărei cote înalt expresive puțini contemporani ai lui Maior au ajuns. Doar Budai-Deleanu l-a depășit în acest sens, bineînțeles abordând nu neapărat aceleași teme² și nu din același unghi.

Se impune un ultim reper al sagacității lui Petru Maior. „În cazul că nu i s-au predat elemente de retorică aristotelică”, opinează M. Protase³, este cu atât mai meritoriu pentru Maior că „a surprins principiul de bază al retoricii și l-a folosit în demonstrarea punctului său

¹ Noile reglementări dogmatice, stabilite în timp, dincolo de faptul că nu aveau nici un temei teologic, s-au dovedit nu de puține ori de rău augur (vezi activitatea instituției Inchiziției, care făcea ravagii încă, în vremea lui Maior).

² Tema dezbătută de Petru Maior apare și la prietenul său, I. Budai-Deleanu. În *Țiganiada*, B, v. 1795 – 1800, atacul la adresa papei este la fel de violent ca în *Procanon*: „Domnul Romii cu fulgeru-în brâncă./ Lega și deslega după voie;/ Șezând pe vârtoasa Chieftii stâncă./ Să bucura-în sine că pe-al doie/ Frate-a lui, muftea în Vizant alege/ Și sultanul grecilor dă lege!...”.

³ În *Petru Maior. Scrieri*, op. cit., p. 8, *infra*.

de vedere”¹ în toate lucrările sale. Observația se referă la *repudierea argumentului psihologic*, folosit adesea de catolici, care, „fiind subordonat afectelor și nu rațiunii, implică eroare”². Pasajul în cauză este acela în care vigilantul Maior sesizează *licența retorică*, prin definiție neconținută în limitele adevărului:

[...] Alăturând [italianii] dară numele lui Petru cu a lui Pavel și cu a fiilor tunetului, zic aceiași că a lui Petru însemnează mai mult. La acestea răspundem că nu tăgăduim cum că Chifa însemnează *piatră* și să i se fi dat acest nume cu privire la aceia: «tu ești Petru și pre această piatră...». *Dar pentru aceia să aibă mai mare Petru putere decât ceilalți apostoli nicicum nu lăsăm*, fiindcă luminat am adevărit că atunci când au zis Isus: «tu ești Petru și pe această piatră» ș. c., *cu nimic mai mare putere decât a celorlalți apostoli n-au dăruit lui Petru. Apoi, au mai mult e piatră de cât tunetul?* [...]³ – sublinierile noastre.

Așadar, *intenția encomiastică nu are nici un temei dogmatic și nici caracter de obligativitate*. De la acest tip de raționamente nu mai este decât un pas până la afirmația-teză că papa are putere limitată și deci: „Tot episcopul deplin are voe slobodă și putere întregă și, precum nu se cuvine pre el să-l judece altul, așa și el pre altul nu poate ca să judece”⁴, căci „nime dintră noi, după socotala sa, să face pre sine episcop episcopilor⁵ și ca tiranii, cu frica să silească pre soții săi să asculte de el”⁶. Pasul este făcut prin intermediul a numeroase exemple, deloc ușor de tăgăduit, căci sunt luate din scrieri canonice ale creștinismului (*Faptele Apostolilor*, de exemplu) ori din consemnările, la fel de prestigioase din punct de vedere teologic, de pe marginea soborului de la Nichea. Petru Maior demontează piesă cu piesă angrenajul interpretării tendențioase date tuturor acestor documente de către instituția papalității de-a lungul timpului pentru a-și motiva intruziunea în treburile statului.

Bibliografia critică bogată, și pertinentă totodată, despre *Procanon* este semnul considerației de care se bucură această lucrare nu numai din perspectiva istoriei ideilor, dar și din aceea a modernității și viabilității unora dintre aceste idei, în pofida secolelor ce le despart de noi, contemporanii. Voi încerca să arăt și importanța persuasivă a lui *cum* se spune, indisolubil legată la P. Maior în spiritul retoricii autentice de *ce* se spune.

3. 2. Arta limbajului ca formă persuasivă în *Procanon*

În plin secol al XVIII-lea, prin excelență antiretoric, P. Maior demonstrează că retorica nu este în sine o *ars orandi* excesivă, și deci periculoasă și inutilă, că nu este nicidecum o

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*

³ Finalul capitolului 12 (*Despre dovada ce trag italianii din mutarea numelui Sfântului Petru, asupra noastră*), de sub TITLU 1 al *Procanonului*.

⁴ În cap. 15 (*Întâia ședere ce e în beserică, nu e rânduită spre aceia, ca să fie mijlocire de a ținea unirea întră credincioși*) de sub TITLU 1 al *Procanonului*.

⁵ Unul din multele titluri ale papei, semn al vanității și al calculelor politice, era și acela de „episcop al episcopilor”.

⁶ cap. 15, *ibidem*

*botanică a figurilor*¹, ci o artă și o tehnică argumentativă absolut necesară în domeniul larg al opinabilului. Aplecarea lui Maior către retorica *techné* nu-și găsește un corespondent real în literatura *luminilor*² și nici puținele cunoștințe de retorică de care a beneficiat în școală³ nu sunt responsabile de deschiderea în discuție. Mai degrabă contează ca influențe în această direcție lecturile sale din perioada studiilor efectuate la Roma și mai ales a celor de la Viena (v. supra), din autori ai secolului anterior, precum Pascal cu care își va fi găsit certe afinități.

Pe de altă parte, Maior nu putea să nu observe că retorica era la ea acasă în Congregația de la Roma – e drept, ca *instrument de propagandă fățișă*⁴ – și nu se poate să nu se fi gândit că cea mai bună metodă de combatere este aceea de le folosi principala armă. Acest lucru l-a reușit fără îndoială în *Procanon*. Și nu este vorba de efecte, ci de structurarea ca atare a discursului. Eventuala lipsă de pregătire metodică în domeniul retoricii a lui Maior este suplinită cu prisosință de *geniul intuitiv*. În *Procanon*, ca și în celelalte opere de peste un sfert de veac, teoria elocinței se vede reaşezată în locul pe care îl merită, anume ca element complementar, și indispensabil, transferării tezelor printr-o judicioasă argumentație. Și nu este acesta motivul din urmă pentru care noi, modernii, care am redescoperit retorica, citim cu satisfacție intelectuală operele lui Maior.

Arta limbajului din *Procanon* sau din celelalte opere ale lui Maior și ale Școlii Ardelene beneficiază de referiri pertinente, dar nu de analize aplicate, cu finalitate demonstrativă, pe structurile discursului retoric. Romul Munteanu, dezbătând problema crizei poeziei lirice în iluminism⁵, observă o *retorică a excesului*, influență a spiritului baroc și rococo. D. Popovici⁶ surprinde, printre altele, nota critică, militantă a operei lui Maior, dar – pentru că autorul urmărește a-l defini pe Petru Maior ca întâiul tribun al Renașterii Ardelene – pune accentul în considerațiile sale stilistice numai pe latura subtilității polemice. Studiile lui A. Marino, cu tangență la Maior, se remarcă și ele prin trimiteri la arta limbajului⁷. Stilul lui Petru Maior – cel din *Procanon*, dar și din celelalte opere – este definit în linii generale și de F. Fugariu, atât în notele destinate *Procanonului*, incluse în antologia critică *Școala Ardeleană* (op. cit.), cât și în nota asupra ediției din *Petru Maior. Scrieri* (op. cit.). Astfel, se remarcă „(adaptarea) stilului la gustul cititorilor cărora li se adresează în special lucrarea” (dar îi reproșează „frază periodică calchiată după cea latinească”, la care nu reușește să renunțe „nici chiar în

¹ Așa cum o numește Paul Ricoeur, în *Metafora vie*, vorbind despre această perioadă de decădere a retoricii.

² Vezi detalii în A. Ene, *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs...*, op. cit., p. 177-178.

³ *Idem*, subcap. *Petru Maior – țipare spirituale modelatoare*.

⁴ Vezi și denumirea colegiului, *De Propaganda Fide*, ca și acțiunile clericilor-misionari.

⁵ În op. cit., p. 410 și urm.

⁶ În monumentală lucrare *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, op. cit.

⁷ O prezentare excelentă a exegezei maioreniene, care ne scutește de a întocmi aici o listă a bogatei bibliografii, a fost realizată deja de M. Protase (în op. cit. și în alte articole și studii).

cuvântările bisericești” – motivația probabilă fiind aceea că predicile și didahiile erau, în mare parte, traduceri și mai puțin prelucrări sau opere originale) și *virulența polemică* – subl. n. Pentru atingerea celor două aspecte menționate, se delimitează „variate mijloace începând de la procedee populare până la sofismele manualelor de retorică”. În aceeași notă se mai indică și „mijloacele stilistice la care apelează de preferință”: *silogismul, preteriția, digresiunea patetică, mimarea stilului bisericesc, expresii și zicale*, „mai puține însă decât am dori și ne-am aștepta”, notează cu ușoară surprindere F. Fugariu.

Într-adevăr, acestea sunt în esență coordonatele stilistice și ale *Procanonului*. Însă, pe lângă ilustrările din analiza de mai sus și în virtutea comentariilor care o însoțesc, se pot delimita și alte coordonate și, mai ales, se poate reliefa *perfecta adecvare cu armătura ideatică* a acestor procedee care se convertesc astfel în *figuri argumentative*. După silogismul din primul capitol, prin care stabilește condiția de existență a oricărei societăți – recunoașterea unei puteri (*împărășiri*) – și limitează puterea duhovnicească la domeniul spiritualului, separând-o net de puterea laică, Petru Maior demonstrează „cumcă acestea doao puteri [legislativă și executivă] din carele să naște împărășirea sînt în beserica creștinească...”, recunoașterea autorității bisericii răsăritului, în detrimentul celei din apus, având clare conotații politice. Demonstrația funcționează și ca un pretext de denunțare a pretențiilor instituției papale, a imposturii ei dogmatice și îi permite autorului să lanseze soluția originală a unirii catolicilor cu biserica ortodoxă, viziune confirmată istoric de autocefalia actuală a bisericii române și unirea uniților cu ortodocșii.

Idea separării puterilor, a celei bisericești de cea laică, este urmărită cu asiduitate în capitolele 2-6, unde se tratează despre dreptul bisericii de a da pedepse și se subliniază că acest drept aparține fețelor bisericești de rang episcopal, nu exclusiv papei. Prin subordonarea puterii bisericești celei laice, Maior se raliază punctului de vedere oficial al Imperiului Austriac din două motive: 1) din convingere sinceră, cum am precizat deja, dictată de adeziunea la marile idei iluministe ale epocii – dezideratul luminist al fericirii prin libertate atingând și sfera religiei prin reiterarea mai vechii idei a liberului-arbitru; 2) din calcule politice, prin care urmărirea micșorarea puterii episcopului unit de la Blaj, Ioan Bob, care se remarcă prin transpunerea servilă a poruncilor de la Roma¹. Astfel, nu lovea direct, căci se declara pe față supus al Imperiului (care, de altfel, îl preferase pe Bob în scaunul episcopal – vezi *supra*, paragr. *Tipare...*)², dar viza restrângerea influenței catolice, în scopul înlăturării unor constrângeri, și totodată nedreptăți, impuse românilor prin Diploma a doua Leopoldină.

¹ Idei reluate și dezbătute pe larg în *Istoriei besericei*.

² De altfel, la finele capitolului 16, de sub titlul întâi, declară că are de gând, „pentru știința tuturor românilor”, să adauge la sfârșitul cărții decretul lui Iosif al II-lea.

Substratul politic este evident. El se realizează la nivelul limbajului prin *sobrietatea și fermitatea stilului* din părțile care tratează acest subiect. Tonul se schimbă radical când trece la „[răsipirea celor] ce împotriva aceștii învățături aruncă italianii” (cap. 7 și următoarele). Începutul acestei serii de „dovediri” („Italianii vrând și *prea cu asupra pohtind...*” – subl. n.) amintește de un alt început pe un *ton la fel de virulent*, anume de acela al *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, din care redăm spre ilustrare primul pasaj (al *Cuvântului înainte*):

Zburdare așa nedumerită în mulți din cei streini scriitori iaste de a vomă cu condeiul asupra românilor, strănepoților romanilor celor vechi, orice le șoptește lor duhul acela, carele mai demult spre aceeaia îi întărâta pre varvari, ca pre romani sau ca pre domnii lor să-i urască sau lor ca prea vitejilor biruitori a toată lumea să le pismuiască, cât și când fără de nici o dovadă iscodesc ceva, sau și minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e detoare să creadă nălucirilor lor, ba, de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină¹, așa unii de la alții împrumutând defăimările, fără de nici o cercare al adevărului, de iznov la dau la stampă și *cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători*, cu atâta ei mai vârtos se împulă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori.

Sublinierea nu se referă la tonul virulent ilustrat, căci, în această intenție, ar fi trebuit demarcat tot pasajul, ci la o altă idee ce ține de spiritul polemic al lui Maior și, mai presus de acest aspect, de responsabilitatea cărturarilor – convertită în datorie națională – de a scoate la lumină originea adevărată a poporului căruia îi aparțin. Aceeași datorie a luării de poziție în problemele de importanță capitală ale națiunii apare și în *Procanon*. În virtutea acestei datorii, îi condamnă pe toți aceia care se află „și prin părțile noastre, carii învățând la Roma theologhia, socotesc că numai acelea sunt adevărate, care le-au auzit la Roma, și doar sângele și l-ar vărsa pentru monarhia papei”. Este cu atât mai reprobabil deci ca, plecat din sânul alor tăi la învățătură, nu numai să nu te întrebi asupra celor pe care le afli ca tăgăduindu-ți credința strămoșească, ci să mai și devii adeptul comod al acestor false învățături. Se poate vorbi aici și de o *certă valoare etico-pedagogică* a discursului. Această atitudine este înfierată printr-o *amplă obsecrație*, figură destul de frecventă la Maior, perfect delimitată lingvistic de restul discursului prin exclamative ce-i dau *circularitate*, amintind la un nivel superior de „vaietele” lui Miron Costin. Deși sinceră, lamentația lui Maior este pigmentată de *accente sarcastice*, manifestări ale „demonului” său ironic, subliniate în pasajul citat:

O! de-ar fi apărut Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și teologi! carii numai *cu autentia, cu tiful și cu vâlfa ce au în haine*, și în locul lăcașului său vreu să învingă pre toți, de spun ceva de la Roma, *să taci, să înlemnești, să caști gura. De arăți din sfinții părinți, din soboare și din istoria cea vechie a besericii, asupra poveștilor lor, îndată ești shismatic și mai rău decât ereticii*. Trăbuie înaintea acestora toți să

¹ „Nu este un proverb românesc, ci traducerea proverbului latinesc: *Asinus asinum fricat*, cu aplicare particulară la istoricii sași Eder și Sulzer și la istoricul german Engel” – specifică F. Fugariu în subsol (în *Școala Ardeleană*, op. cit., p. 864).

plece capetele, să-i chiemi rabi, domnule, măria ta, și alte titule ce se împrotivesc cinului călugăresc. Și în acestea lucrând li se pare că atunci țin mai tare canoanele besericești și aduc slujbă lui Dumnezeu. O, vremi! o, obiceiuri! (cap. 16, de sub primul titlu).

În afara *enumerărilor* și a *climaxului* „să taci, să...”, *realizări expresive ale sarcasmului*, am mai subliniat fraza în care Maior nu pierde prilejul să-și reliefeze sursele argumentative. Se vedește aici o *stratagemă discursivă* ce vizează două obiective: 1) evidențierea acestor surse ca *unice repere autentice în dezbatere* și 2) profitând de funcția sensibilizatoare de ansamblu a acestui intermezzo argumentativ, se actualizează în conștiința receptorului *prestigiul izvoarelor invocate*, tactică prin care se justifică raționamentele de tip *ad verecundiam*. Acest fel de *digresiune patetică*, cum o numește F. Fugariu (vezi *supra*), ține de *valența etico-pedagogică a discursului*, perfectă adecvare la tipul de destinatar relevându-se tocmai în *stilul direct, simplu, marcat afectiv, cu efecte sensibilizatoare*.

Un alt mijloc al atingerii acestui efect este folosirea *comunicației*, figură retorică a simulării consultării receptorului pe care, nu de puține ori, îl face copărtaș în felul acesta la opiniile sale: „Mai pre urmă, bine să-ți însemnezi și aflând în minte să-ți înrădăcinezi...” (cap. 15, Titlul I), „Dar niciodinioară, în beserica lui Dumnezeu nu s-au întâmplat aceasta, nu s-au ținut, nu s-au crezut. Cearcă în toate sutele, începând de la apostoli, că de tot almintrelea vei afla...” (cap. 15, Titlul I), „Această price întră papa Stefan și Chyprian, de voești a o ști desăvârșit, o vei afla pe larg în istoria lui Fleury frâncul, carea...” (id., ibid.), „Întru acest chip trăbue să se înțeleagă cuvintele sfântului Chyprian [...]. Au socotești că, de-ar fi crezut Sfântul Chyprian că...” (cap. 16, Titlul I) ș.a.

Stilul ironic, amprenta discursului polemic maiorenian, are multiple fațete. *Enumerarea*, menționată deja, este una din ele:

Acestea [puterea], ziseiu, vrând italianii, [...], den toate laturile, unghiurile și crăpeturile pământului se nevoiesc a cerca dovediri. Dar, *cea mai mare proptea* au aflat întru aceasta, că papa iaste următoriu scaonului Sfântului Petru.” (cap. 7, Titlul I; am subliniat aici și expresivul *proptea*, cu același efect ca și enumerarea exemplificată).

Sau o alta, care apare într-un pasaj așa de savuros prin răspunsul retoric dat la problema „nesmântniciei” papei, încât trebuie citat *in extenso*:

Adevărat, de-ar fi papa nesmântnic, la ce ne mai rumpem capetele cu atâtea învățături, la ce ne cheltuim bogățiile pentru cumpăraturile cărților și cu primejdia vieții a ne slobozi pe mare? Spre câștigarea științei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo, prin o epistolie, prin o bulă să-ți vie toată știința dogmaticască. Nice nu era de lipsă să trapede atâta sfinți părinți, atâta bătrâni și neputincioși, carii orbi, carii șchiopi, să se adune la soborul de la Nicheia și la celelalte și să-și părăsească besericile și oile sale, destul era să aducă graiul papei. (cap. 4, Titlul II) ș.a.

Expresiile populare dau și ele o coloratură aparte discursului. Ele au adesea *funcție ridiculizatoare*: „*Bag samă*, [...], și au fost în apus la nimica toată theologhia”, „Apoi, nu știu

cum din fire oarecum să trag oamenii să păzească și să apere și să le mărească cele ce socotesc că sunt ale sale, adecă fieștecarele *trage foc la oala sa*” (id. ibid.) etc.

Cu efect aproape paralizant pentru adversar este folosit adesea un *lanț de figuri retorice* prin care se susțin, de obicei, argumentele de tip *ad verecundiam* și *ad hominem*, nu și în cazul argumentului *ad iudicium* (argumente de tip *ad ignorantiam* nu apar în acest text, iar în celelalte doar accidental, căci Petru Maior este greu de imaginat în postura de om lipsit de argumente). Lanțul la care ne referim este format dintr-o *prolepsă*¹ sau o *preteriție*² urmată de o *subiecție*³, dublată facultativ de o *conciliație*⁴ și se încheie invariabil cu o *anereză*⁵. Iată un astfel de lanț pentru susținerea argumentului *ad hominem*⁶, combaterea directă din finalul lanțului pregătind argumentul de tip *ad verecundiam*⁷:

De voi răspunde la aceasta a voastră întrebare, o italianilor!: nu știu, că n-am fost sfetnicul lui Dumnezeu, nici Sfinția Sa nu ne-au descoperit pentru ce lui Petru i-au mutat numele, ce-mi veți zice? Îmi veți zice doară că nu sunt filozof? Că nu sunt theolog? Că sunt un neștiutoriu? Dar dacă sunteți voi filozofi, sunteți theologii și mult știutori, spuneți-mi și voi, pentru ce Dumnezeu n-au zidit mai de mult lumea de cât au zidit-o? Adevărat, de v-ași pune întrebarea aceasta, ași fi vrednic de răs, căci cugetul lui Dumnezeu nu-l poate ști nime, de nu-l va descoperi însuși Sfinția Sa. Pentru că grăiaște Sfântul Pavel, *Cătră Rîmleni*, cap. 11, stih. 3 – 4: „Cine au cunoscut gândul Domnului, sau cine sfetnic lui s-au făcut?”, Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a treia...* (cap.12, Titlul I).

Cum pasajul se referă la *punerea numelor*, trebuie remarcată finețea interpretării acestei probleme teologice de către P. Maior. El arată că afirmația lui Ioan Gură de Aur, „punerea numelor iaste dovedirea stăpânirii” (din omilia citată în sprijin), trebuie înțeleasă ca dovadă a stăpânirii lumii spirituale de către Hristos și nu de către Petru, pentru că, logic, atributul stăpânirii revine celui care numește, nu celui care este numit.

În același capitol se folosește *întrebarea directă la pers. a II-a, sg.*, adunându-i parcă pe toți adversarii într-un singur individ cu care se războiește, *formă de minimalizare a preopinentului*:

Dar ce vrei să tragi de aici? Că are putere osebită și mai mare decât ceialalți apostoli? Vei trage, adevărat, dar cumcă bine ai tras și n-ai greșit împotriva dialecticii, niciodinioară nu ne vei face să credem”. Fermitatea respingerii are și ea *funcția paralizantă* amintită mai sus. Astfel de figuri înlănțuite sau refutații directe se încheie, de regulă, cu *explozii sarcastice*: „Apoi, au mai mult e „piatră” de cât „tunetul”? [...] Au mai mult înseamnă Petru de cât Pavel, de cât „vasul alegerii”? (id. ibid.).

¹ Formă retorică de *anticipare*, de prevenire a unei obiecții a adversarului.

² Simularea trecerii sub tăcere a unor lucruri care sunt menționate totuși atât cât trebuie.

³ Întrebare care conține și răspunsul.

⁴ Utilizarea unui argument „ostil” propriei teze, uneori, și folosirea unui fals blam adus propriei persoane după care urmează lovitura argumentativă.

⁵ Combaterea directă a adversarului

⁶ Încolțirea adversarului cu ajutorul propriei teze și somarea lui să și-o argumenteze mai temeinic.

⁷ Apelul la autoritățile în materie, refuzul acceptării opiniilor acestora de către adversari atrăgând blamul asupra lor.

Acumularea este și ea o formă de argumentație. Apare, de obicei, când contestă limitarea izvoarelor folosite de adversar sau utilizarea lor tendențioasă, cum se întâmplă, de exemplu, în argumentul folosit de *italiani* pentru justificarea *titulei de episcop al episcopilor*, ca unul din multele atribuite papei. Maior nu pierde ocazia de a sancționa scoaterea din context a afirmației lui Tertulian (*Despre rușinare*), invocată ca argument de adversar, și, totodată, să se folosească de acest prilej pentru alte aprecieri sarcastice: „[...] Tertulian *în ciușag* dă acestea titule papei și-l batjocorește când îl cheamă *episcopul episcopilor*” (cap. 20, Titlul I; prima subliniere ne aparține). Și aceasta, după ce făcuse precizarea, de asemenea argumentată, că „multe titule au dat părinții papei, au pentru *ca să nu facă gâlceavă pentru nemica*, [...], au *unuia papă numa* da ceva titulă mare, *pentru vreo faptă* a lui vestită *care nu se poate trage la toți...*” (cap. 19, Titlul I; subl. n.).

Acumularea este realizată de multe ori sub forma *conglobației*¹, prin care se răspunde sistematic la eventualele contraargumente – ca în cap. 15, Titlul I, unde narează trei episoade din istoria bisericii: „marea price din vremea apostolilor pentru tăierea împrejur și pentru legea lui Moisi” (rezolvată de sobor și nu de Petru), „gâlceava pentru zioa Paștilor” (rezolvată de abia de soborul de la Nicheia și nu de papă) și „botezul ereticilor” (problemă rezolvată tot de sobor, nicidecum de papă). Pentru a întări ideea urmărită, Maior se folosește de *expletiv*: „*Nici nu-mi zică unii dintră latini...*” (id., ibid.; subl. n.).

Același *stil de pledoarie*, căci parcă îl vedem pe Maior la bară, aduce în prim plan și *dieriza oratorică*², folosită în două variante de *dialog fictiv*: ori prin enumerarea sistematică a contraargumentelor adversarului în forma *întîiu, al doile...*, urmată de argumentația proprie, ori chiar în forma *Întrebare... și Răspuns...*

În fine, când substratul este unul al declarațiilor politice ferme, de adeziune la ideea supremației puterii statale (în ultimele capitole ale Titlului II), sau al delimitării clare a puterilor luate în discuție (în toate capitolele care au rămas sub Titlurile III și IV, în acesta din urmă tratând despre soboare), tonul polemic scade din intensitate, se modifică și are următoarele valențe: *sobrietate*, este *explicativ*, uneori, *constatativ*, când se aduc la lumină aspecte de domeniul evidenței. Și în acest caz se poate vorbi de o *funcție pedagogică de popularizare* a discursului.

4. Concluzii

Așadar, reprezentativitatea *Procanonului* pentru genul polemic a, dar nu numai, este asigurată și de faptul că, așa cum am menționat deja, acest text conține germeii polemici –

¹ Demonstrație pe baza unor povestiri ilustrative.

² Combaterea (contra)argumentelor punct cu punct.

ideologici și formali (ca tehnică) – ai tuturor operelor viitoare ale lui P. Maior, dar se constituie și într-o bijuterie a genului, model pentru generațiile următoare.

Fiind un text declarat polemic, armătura ideologică transpare explicit. Adâncimea acestui infradiscurs față de structura de suprafață a discursului este una foarte mică. Sub învăluirea unei dispute teologice, acest infradiscurs aduce adesea în conștiința cititorului ideile-forță ale întregii intelectualități ardelenice, prin care se aspira la emanciparea națională.

În lumina panpedagogismului care i-a animat pe toți reprezentanții Școlii Ardelenice, *Procanonul* prezintă și el, ca toate celelalte texte ale Școlii Ardelenice un metadiscurs didactic, chiar dacă de tip slab (destinatarul fiind difuz și lipsind un contract didactic), prin strategii discursive specifice.

Depistarea mărcilor retorice argumentative și persuasiv-tropologice ale realizării acestui tip discursiv, la P. Maior ca și la alții, cred că este una dintre manierele juste de demonstrație a tezei avansate aici. Am subliniat astfel perfectă adecvare a limbajului la argumentarea propriu-zisă, în corespondență cu demontarea raționamentelor efective, și pentru a face acum afirmația că Maior este unul din precursorii revirimentului retoricii într-o epocă tranșant antiretorică. Și mă gândesc la un reviriment autentic, deoarece la Maior figurile retorice nu iau niciodată locul argumentației propriu-zise, ci o completează, scopul autenticei persuasiunii nefiind niciodată uitat.

Bibliografie:

- BLAGA, Lucian. *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, Ed. Științifică, 1996
- ENE, Ana. *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs – o perspectivă comparativă*, Brașov, Editura Universității „Transilvania”, 2008
- JOHNSTONE, H. W. – *Some Reflections on Argumentation*, în „Logique et analyse”, 21 – 24/1963
- MAIOR, Petru. *Istoria bisericii românilor*, vol. 1 – 2, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, Ed. Viitorul românesc, 1995
- MUNTEANU, Romul. *Cultura europeană în epoca luminilor*, ed. integral revizuită și adăugită, București, Ed. Univers, 1974
- PALL, Francisc. *Inochentie Micu-Klein*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1997
- PERELMAN, C.; OLBRECHTS-TYTECA, L. *Traité de L'Argumentation. La Nouvelle Rhétorique*, Editions de L'Université de Bruxelles, 5e édition, 1992
- POPOVICI, Dimitrie. *Studii literare. Literatura română în epoca „luminilor”*, ed. îngr. și note de Ioana Em. Petrescu, postafată de Aurel Martin, Cluj, Ed. Dacia, 1972

PROTASE, Maria. „Prefață” la *Petru Maior. Scrieri*, vol 1 – 2, ed. critică alc. de Florea Fugariu, București, Ed. Minerva, 1976

PROTASE, Maria. *Petru Maior: un cititor de conștiințe*, București, Ed. Minerva, 1973

***. *Școala Ardeleană*, vol. 1 – 2, antologie, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, București, Ed. Minerva, 1983

TUȚESCU, Mariana. *L'Argumentation. Introduction à l'étude du discours*, Ed. Univ. din București, 1998